

HEATH W. LOWRY İLE TARİH METODU, ARŞİV ÇALIŞMALARI VE TÜRKİYE MACERASI ÜZERİNE MÜLÂKAT

Heath W. Lowry, yakın zamanların en önemli Osmanlı tarihçilerinden. "Defteroloji" ve "Demografi" sahalarında Türk tarihine yaptığı katkılar yanında "Osmanlı-Ermeni ilişkileri ve tehcir sorunu" hakkındaki objektif araştırmaları ile tanınıyor. Boğaziçi Üniversitesi'nde hocalık ve kütüphane müdürlüğü de yapan Lowry, Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği başkanlığında da bulunmuştur. 1960'tan beri muhtelif konularda Osmanlı Arşivi'ndeki araştırmalarına devam eden Sayın Lowry ile Tarih metodu, arşiv çalışmaları ve Türkiye macerası üzerine yaptığımız konuşmayı sayın okurlarımıza sunuyoruz.

*Sinan ÇULUK**

– *Biyografiniz eşliğinde tarihçilik serüveninizi anlatmanızı rica ederek başlamak mümkün mü?*

– 1942 senesinde Oregon'da doğmuşum. Babam Protestan din adamı, aynı zamanda öğretmen idi. Babamın görevi gereği ben yedi yaşında iken Hindistan'a gittik, orada büyüdüm. Pakistan bağımsızlığını kazandığında oradaydık. 1955'de Amerika'ya dönünceye kadar ilkokulu orada okudum. Amerika'da önceden yaşadığımız Oregon'a dönmeyip California'ya yerleştik. Lise ve üniversiteyi orada okudum. Tam kırk yıl önce Kennedy başkan iken tasarlanan "barış gönüllüleri programı" başladı. 1963-1971 yılları arasında benim gibi üniversiteli genç Amerikalılar Türkiye'ye gelerek İngilizce öğretmenliği yaptılar.

23 Aralık 1942 tarihinde Oregon'un Salem şehrinde dünyaya geldi. 1964-1966 arasında barış gönüllüsü olarak Türkiye'de bulundu. 1966-1968 Portland State Üniversitesinden mezuniyeti müteakib 1971 sonuna kadar California Üniversitesi'nden "M.A.C. Phil." Derecesini aldı. Doktora çalışmaları için geldiği İstanbul'da 1977 senesine Amerikan İlmî Araştırmalar Merkezi'nin müdürü oldu. Aynı zamanda 1979 sonuna kadar Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. 1979-1982 yıllarında Harvard Üniversitesi'nin Dumberton Oaks Merkezi'nde Bizans devrinin son yılları ile Osmanlı devrinin ilk yılları üzerine tarihi demografi alanında çalışmalar yapan uluslararası araştırmacılar ekibinin başkanlığında bulundu. Doksanlı yıllarda Princeton Üniversitesi'nde Mustafa Kemal Atatürk kürsüsü başkanı olup 1994-1997 arasında Yakın Doğu Etütleri Bölümü başkanlığını da sürdürmüştür. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Tahrir Defterleri üzerindeki çalışmalarını uzun yıllardır sürdüren H.W. Lowry'nin eserlerinden bazıları şunlardır:

Trabzon'un İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583 (İstanbul 1981), Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society (Cambridge/Birmingham, 1985), The Story Behind 'Ambassador Morgenthau's Story' (İstanbul, 1990), Studies in Defterology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries (İstanbul, 1992), The Nature of the Early Ottoman State (Albany 1998), A Social and Economic History of Ottoman Bursa: 1326-1600. Ottoman Bursa in Travel Accounts, (Indiana University: Ottoman and Modern Turkish Studies Publications) 2003 [Türkçe çevirisi: Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923, Eren Yayıncılık İstanbul 2004

Bir de 1964-1966 senelerinde benim katıldığım köy kalkındırma projeleri vardı. Türkiye'de o zamanlar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı köy hizmetleri ile ilgili bir kuruluş vardı. Ben onlarla çalıştım. Kendime çok söyledim; sen de diyebilirsin ki -20 yaşında genç bir Amerikalı bizim köylülere ne öğretecek?-. Onlar benden ne öğrendiler bilmiyorum ama ben onlardan çok şey öğrendim. O iki sene benim hayatımı yönlendirdi.

– *Barış gönüllüsü olarak çalıştığınız yer neresiydi*

– Bulduğum köy Balıkesir'in Konakpınar nahiyesinin Bereketli isminde bir dağ köyü idi. İlk günden itibaren bana çok iyi davrandılar. En basit misal, gelir gelmez bir koyun kestiler ve meydana bir masaya getirdiler. Öğretmen, muhtar, milli eğitimden bir memur ve bir de ben oturduk, sekiz yüz göz bizi seyrederken biz o koyunu bitirdik. Yüz yirmi haneli bir köydü, muhtar hane reislerini toplamış bir liste yaparak imzalamışlar. Dört ay sırayla her gece bir haneye misafir oldum. Bıkmadan usanmadan kahvaltı, öğle ve akşam yemekleri ikram ettiler. Bu beni çok duygulandırdı. Zamanında tam anlamış değildim, orada birkaç ay kaldıktan sonra öğrendiğim bir şey var ki muhtar -bu yabancılar herhalde eti çok seviyorlar- demiş. Dört ay boyunca her gün et yedim. Meğer o ilk gün kestikleri koyunu iştahla yememiz bunda etkili olmuş. Aslında ilk gün önüme toprak koysalar yerdim ama koyun kestiler. İkram geri çevrilmeyeceği için yedik. Bu köylüler belki bayramdan bayrama ancak et görebiliyorlardı. En fakir ev dahi komşudan kaz tavuk alır, yine de et ikram ederlerdi. Bu beni çok etkiledi. Beni antropoloji okumağa sevk eden şey budur. Ben Türkiye sevgimi tamamen Bereketli Köyü'ne bağlarım.*

– *Klasik olmakla beraber benim sevdiğim bir soru yöneltmek istiyorum. Tarihçi doğulur mu yoksa tarihçi olunur mu? Siz tarihçiliğe nasıl yöneldiniz?*

– Kendim için şunu diyebilirim ki benim küçükken tarihe fazla merakım yoktu. Üniversite'ye başladığımda, sebebini bilmiyorum ama tiyatro okuyordum. İki sene okuduktan sonra üç seneliğine Avrupa'ya gittim. İspanya'da çalıştım. Barış gönüllüleri programıyla birlikte üniversiteye beş

* Arşiv Uzmanı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi

yıl ara vermiştim. Balıkesir'de değişik bir kültürle temas edince o kadar fazla merak saldım ki karar verdim, bundan sonra Türkiye hakkında okuyacağım. 1966 senesinde Amerika'ya döndüm. Tekrar üniversiteye başladığımda amacım antropoloji okumaktı. Türkiye'ye geldiğimde üniversiteyi bitirememiştim. Türkiye'den dönünce üniversiteyi bitirmeye karar verdim. Amerika'da Lisans programı olan Türkoloji kürsüsünün bulunduğu yegane üniversite Oregon'da idi.. Burada gittiğim üniversitede çok yetenekli genç bir Osmanlı tarihçisi vardı, John Mandeville. O da 1960ların sonlarında iki sene doktora tezi için Osmanlı Arşivi'nde çalışmış. Ondan bir ders aldım. Hayatım yeniden yönelmeye başladı.

– Yani siz sonradan tarihçi olunabilir tezinden yanarsınız.

– Evet doğrudur.

– Tarihçi olmaya yönelen hayatınızda sizi Osmanlı tarihçisi yapan etkenler nelerdir.

– Üniversitede o bakımdan şanslıydım. İlk başta John Mandeville'den okudum. İki senede programı bitirdim. Orada Osmanlı tarihine merak saldım ve kırk sene sonra hâlâ devam ediyor. Sonra California Üniversitesine doktora için geçtim. Orada Stanford Shaw, Andreas Tietze ve Spiros Vryonis diye son Bizans erken Osmanlı dönemi üzerine çalışan bir hocamız vardı ve üçünden çok faydalandım. Kürsünün kütüphanesi harika idi. Hem Shaw hem de Tietze kitaplara müthiş meraklıydılar. 1971 senesinden sonra Türkiye'ye geldiğimde asıl amacım doktora tezi yazmaktı. Ancak buradaki arkadaşlar bana yardım ettiler. Başta Ö. Lütfi Barkan, Nejat Göğünç ve bilhassa o senelerde Cengiz Orhonlu. Benim asıl eğitimim Türkiye'de oldu. 1971'den 1980'e kadar İstanbul'daydım ve üniversitede ne kadar öğrenmişsem onun bir kaç mislini bu dönemde öğrendim. Barkan ile iki sene çalıştım. Hem onu, hem de Halil Sahil-

lioğlu'nu sorularıyla çok rahatsız ettim, ama eksik olmasınlar büyük çapta bana yardımcı oldular.

– *Malûm, Mekteb-i Mülkiye öncesinde Divan-ı Hümayun geleneğinde katipler şakirtlikle işe başlıyorlar. Aynı mekanlarda aynı tarz eğitim sürüyor galiba.*

– Tabii , başka eğitim müesseseleri de vardı. O senelerde arşivler 12.00-13.00 arası kapanıyordu. Ben her gün otobüse binip veya yürüyerek Beyazıt'a çıkardım. Orada yeni açılmış bir kitabevi vardı, Enderun Kitabevi. Eski kitabevleri gibi sedirleri vardı, çaylar içilirdi, arkadaşlar gelirdi, otururdu, sohbet ederdi. Sahibi İsmail Özdoğan hala çok yakın arkadaşımıdır, oradan da dinleye dinleye çok şey öğrendim.

– *Bin dokuz yüz kırklı yıllara kadar Beyazıt'ta İsmail Saib Sencer ve diğerleri etrafında kümelenen müsteşrikler gibi. O mekânlar o geleneğin son temsilcileri.*

– Tabii tabii. O zamanki arkadaşların çoğu profesör oldu, mesela İsmail Erünsal gelirdi.

– *Şimdi Marmara Arşivcilik Bölümü başkanı.*

– Evet. İstanbul'da oturmak ve Osmanlı tarihi ile ilgilenmemek bence mümkün değil. Tam odak noktasında oturuyorsun. Bu yaz, meselâ bir gün öğle vakti genç bir yunanlı araştırmacı, İlas Kolovalı ile birlikte arşivden çıktık. Nereye gidiyoruz, diye sordum: Şeyh Bedreddin'in mezarına, dedi. Ben yerini bilmiyorum, oraya gittik.

– *Kemiklerini Sultan Mahmud Türbesi'ne getirdiler. Buralar adım başı tarih. Şurada yan sokakta bir ahşap bir ev var. İçinde eski bir yatır mevcut, ancak evin şu anki kullanım sahası meşrubat deposu. Hocam Arşiv binasına ilk girişinizi, bir arşiv vesikasını elinize ilk aldığınız andaki duygularınızı merak ediyorum.*

– Defteri bırak daha katalog fişlerini isterken heyecanlandım. Gayet iyi hatırlıyorum. İlk tapu tahrir fişlerini istedim, daha doğrusu ilk görmek istediğim defter benim çalıştığım Trabzon'un Maliyeden Müdevver Defterler'deki 828 numaralı defterdi. Maliyeden Müdevverlerin katalogu bile yoktu. Eski Türkçe ikinci üçüncü kopya fişleri vardı. Bütün gün çalıştım Trabzon adını zor buldum. Orada rahmetli Rauf Tuncay Bey vardı bir de Turgut Işıksal. Onlar salona bakıyorlardı. 1972 kışında çalışmaya başladığımda defterdarlık binası 23 Aralık 1972'de yandı (1973 de olabilir). O günü gayet iyi hatırlıyorum. Çok soğuk bir gündü. Zaten tetkik salonunda sobalar yanardı. Birden bire bir gürültü patırtı koptu. Salonda bir ben, bir de Stanford Shaw vardı. Çıktık baktık alev alev defterdarlık yanıyor. Sert bir rüzgar

Arşive doğru alevleri sürüklüyordu. Benim o zaman bir kaplumbağa Vosvos vardı. Herkes ne yapabiliriz derdinde. Zannediyorum Mithat Bey yoktu o gün nedense hatırlamıyorum, ama Rauf ile Turgut, Tapu-tahrir defterlerini benim arabaya yüklemeye başladılar. Gerçekten yangın arşivi yutmak üzereydi. Yangından birkaç sene evvel bir proje geliştirmişler, bütün tapu-tahrirlerin ilk defa mikrofilmlerini çekmişler. Defterlerin bulundurulduğu güzel bir oda vardı . Yangın esnasında gördüm ki defterler rafta, defterlerin üstünde mikrofilmler. Biri yansa gitse hepsi gidecek. Sonra rüzgar değişti yangın sirayet etmeden bitti. İtfaiyeciler Yerebatan sarnıcından hortumları ekleye ekleye su tedarik edebildiler de öyle yangın söndürüldü.

– *Daha sonra 12 Eylül döneminde yapılan yeni deponun yanına yangında âcil su temini için bir havuz inşa edildi. Ne var ki arşiv dışından bir yetkili yıktırılmasını talep ederek dozerleri göndermişti. Bereket durum izah edilerek yıktırılmadı.*

– İşte problem o, biz insanların hafızası zayıf. Ben buna Trabzon'da da şahit oldum. Otuz sene evvel şehre iki kilometre mesafede yuvarlak bir harabe vardı. Enteresan kale gibi bir yer içinde ikinci bir kule var. Şimdi o senelerdeki Trabzonla ilgili eserlere bakarsan eğer, Bizantologlar tarafından yazılmış ise buna Comnenosların kızı İren'in kulesi, Trabzonlular da Fatih'in kulesi diyorlardı. Bir gün İstanbul Üniversitesinde Sultan II.Abdülhamid'in fotoğraf albümlerini karıştırırken bir Trabzon albümü buldum . Orası Abdülhamid tarafından 1905'de cephanelik olarak yaptırılmış, 1911'de bir patlamayla benim gördüğüm zamanki harabe haline gelmiş. Albümde mimarın planı var, temel atma, açılış törenleri ve tuğralı kitabenin de fotoğrafları var. Benim bahsettiğim 1970'lerde bütün Trabzonlular buna Fatih'in Kulesi diyorlardı. Bu 500 senelik olay değil. Demek ki bizim insan olarak hafızamız çok kısıtlı. Yani o senelerde Trabzon'da yaşlı başlı insanlar vardı. 1970'de doksan yaşındaki bir adamın gençliğinde orada ne olduğunu bilmesi lâzım. O bakımdan senin havuz hikayeni gayet iyi anlıyorum. Bir ihtiyaçtan dolayı yapıyor ama on sene sonra birisi ne gereği var deyip yıkmaya kalkıyor.

İki üç hafta önce kızımız ve torunumuz geldiler. Bodrum'a kadar gezdik. Sonra Ayvalık'a geçtik Midilli'ye gitmek için. Midilli tarihini az çok biliyorum. Orada çoğu on sekizinci yüzyıldan kalma mühim Osmanlı kaleleri var. Kızımız bir rehber kitapla geldi. Yolculuk esnasında onu okudum. Bu kaleleri Bizans, Venedik veya Ceneviz yapısı olarak göstermişler, yani insanların tarih hafızaları çok kısıtlı.

– *Köklerini çok eskiye bağlamaları inancı da etkili olabilir mi?*

– Tabii Amerika'da her şey çok yeni olduğu için yüz senelik bir yapıyı bin senelik gibi gösteriyoruz.

– *Biz yine defter üzerindeki çalışmanıza dönelim.*

– Hiç unutmam ben o defter üzerinde üç-dört ay çalıştım. Her gün en az üç dört kere oturduğum yerden kalkıyordum ve Halil Sahillioğlu'na soruyordum. Düşünüyorum, daha önceden defter olarak ne görmüştüm. Herhalde Halil İnalçık'ın Arvanid Sancağı'dır. Faksimilesi yoktu, dört-beş sayfanın fotoğrafları vardı. O günkü imkanlarla zordu. Benim defter nosyonum oradan oldu.

– *Ben yine biyografinizin 1980 senesine kadar İstanbul kısmından bahsetmenizi rica edeceğim.*

– 1974'de evlendim, o sıralar hem Türk-Amerikan İlimi Araştırmalar Derneği'nin başındaydım, hem de Boğaziçi Üniversitesi'nde hocalık yapıyordum.

– *Türkiye'de Başbakanlık Osmanlı Arşivi dışında çalışma imkânınız oldu mu?*

– Sadece Ankara Tapu Kadastro arşivinde. Şimdiki durumu bilmiyorum ama o zaman arşivden ziyade bir devlet dairesiydi. Orada bir Trabzon tahriri var, onu kullanmak için gitmiştim. Bir odada beş altı memur oturuyordu. Her halde en kidentsizine dediler ki siz kalkın araştırmacı burada oturacak. Onu dolaştırdılar, öyle ki oturacak yer yoktu. Fotokopi vermezlerdi. Orada çalışmak o zaman için zordu.

– *Türkiye dışındaki ülkelerin arşivlerinde çalışmalarınız oldu mu?*

Daha sonra değişik konularda oldu. Rahmetli Büyükelçi Kâmuran Gürün'ün desteğiyle 1983 senesinde Washington'da açtığımız Türk Etütleri Enstitüsü'nün 1993'e kadar başındaydım. O zaman bilhassa son dönem Türk-Ermeni ilişkileri için oradaki arşivleri epeyce kullandım.

– *Bu iki ayrı dünyanın arşivleri arasında bir mukayese yapma imkânı olabilir mi?*

– Zordur, çünkü bir kere Türkiye'deki ortam sürekli değişiyor ki bana göre iyiyeye doğru gidiyor. Bu yaz ben şaşırımdım. Epeydir uzun bir proje ile meşgul oluyordum. On beşinci yüzyıl Rumeli tahrir defterlerini teker teker inceliyorum ve erbâb-ı timar ile ilgili talimatları çıkartıyorum. Bu güne kadar elliye yakın defter inceledim ve yedi binin üstünde timarın kısa biyografilerini verdim. Çoğu zaman sıfat varsa yeniçerisi, solak, sipah veya dizdar, kethüda, baba adları falan bu tür bilgileri çıkartıyorum. Bu işte birkaç hafta çalıştıktan sonra defter CD'lerinin alınabildiğini öğrendim. Bu benim için iyi bir gelişme. Benim arşiv nosyonum şu, arşivin asıl önemi içindeki belgeler üzerinde ne kadar çok yayın yapılırsa o arşiv o kadar önem kazanıyor. İçindekileri dışarda ne kadar çok tanıyorlarsa o kadar mühim. Bu bir kartopu gibidir. Nasıl kırk sene evvel kimse Osmanlı tarihi arşiv falan düşünmüyorsa, şimdi bu arşivdeki belgeler ne kadar çok kullanılırsa o kadar talep olacak. Sizin yeni üniversiteleriniz içinde çok mühim bu bilgisayarlaşma. Genç bir doktora talebesi, araştırma görevlisi kalkıp Van'dan buraya gelecek, hem maddi bakımdan zor hem de süre kısıtlı. Ne kadar kısa sürede ham malzemeyi toplayıp dönerse o kadar

iyi. Üniversitelerine döndüğü zaman onun üzerinde çalışacaklar iyi bir şey.

– *Eskiden katalog taramaya dahi buraya geliyordular. Ankara'da Cumhuriyet Arşivi'ne kataloglar gönderildiği gibi, son zamanlarda iki milyon maddeye yakın malzemenin katalogları internet üzerinden taramaya açıldı.*

– Ben bu işi otuz seneden beri yapıyorum ama son aylarda bazı şeyleri okuyorum, bir hafta sonra ikinci bir deftere baktığımda anlıyorum ki ben öncekini yanlış okumuşum. Bu yaz bir iki kere oldu. Bir defteri bitirdim, sonra tekrar istedim sırf bu tür şeyleri kontrol için. Şimdi elimde bir cd olsa avantaj olur.

Arşivlerde genel bir değişim oldu bana sorarsanız. Mesela bu muhasebe defterleri neşri projesi çok mühim. 15. Yüzyıl Rumeli tahrirleri üzerindeki projem sürecektir ama sırf sizin muhasebe defterleri üzerinde ben hayat boyu çalışabilirim. O kadar malzeme var ki o defterlerde onları kullanarak teker teker değil, takım olarak bütün Osmanlıların *İnfrastur* yani altyapısını çıkartabilirsin, onları alıp talebeye "siz Osmanlıların imaret sistemi üzerine, siz hanlar üzerine, siz medreseler üzerine bir tez yapın" dediğinizde bakacaklar o defterlere. En azından bir haritada ne kadarlar, nasıl yayıldılar hepsinin görülmesi mümkün.

– *Tecrübelerinizden genç arşivcileri faydalandırmak ister misiniz. Bilhassa defter kullanımını açısından genç araştırmacılara tavsiyeleriniz neler olacak?*

– Teknoloji muazzam ama her şey değil. Bilhassa erken dönem defterlerinin başı sonu çoğunda eksiktir. Eksik olunca zamanında tasnif yapılırken nerede bir tarih görülmüşse defterin tarihi olarak kataloga geçmiştir. Halbuki kendi devrinde o defterlere bir değişiklik halinde sürekli müracaat ediliyordu, mesela İkinci Murad devrinde bir defteri, bilhassa timar kayıtlarını yirmi sene boyunca devamlı kullandılar. Birisi sefere katılmamış, birisi ölmüş, ref ve terkin olduğunda kayıtları değiştirirler, dolayısıyla bazen o tarihleri defterin tarihi olarak geçiriyorlar, ama onlar ilaveler. O bakımdan bir defterin tam tarihini tespit için araştırmacının defteri elinde tutması lazım, bunu bilgisayardan elde edemezsiniz. Gerçekte okuma bakımından bilgisayar daha kolay olabilir ama, bilgisayar sana kağıt damgalarını filigranları göstermez. Onların çoğu Venedik, Ceneviz, kağıtları kitaplarda hangi filigranın hangi senelerde kullanıldığı kayıtlı, dolayısıyla filigranı bilirsen o defterin o seneden sonra yazıldığını tespit edebilirsin. Bir de defter ebatlarını tam ölçmenin faydası var ki çok ince santimetre farkları mevcuttur. Kataloglarda tahrirlerin ebatları yok, maliyeden müdevverlerin var. Bilgisayardan ebatları anlamazsın. Diyelim ki 29 x 10 ebadlı defter kesin olarak Sultan II. Murad devrine aittir. Fatih zamanında ilk başta biraz büyük ebatlıdır. O bakımdan bir orta yol bulmak gerekiyor. Bir araştırmacı hem teknoloji-den faydalansın, hem de orijinal defteri görmek isterse, çalışmak için değil, görmek için imkan tanınsın. Maliyeden

Müdevver defterler tam olarak bilgisayara geçmediği için defterler üzerinde çalıştım. Defterleri gördüm, onları hissettim, o çalışmadan çıkan neticelerden eminim. Nejat Bey genel müdür iken bir projemiz vardı, kanunnamelerin neşri. Daha sonra Ahmet Akgündüz yaptı. Dört ay içinde bütün tapu tahrir defterlerini teker teker taradım, not ettim ve kanunnamelerin fotokopilerini çıkarttım. Şimdi düşünüyorum, genç bir araştırmacı tahrir üzerine hiç defter görmeden bilgisayarda çalışacak, bu nasıl olacak?

Üç aydan beri arşivde çalışıyorum her geldiğimde göz atıyorum kaç kişi tahrir defterleri üzerinde çalışıyor diye, en fazla bir iki kişi. Gençlerle tanıştığımda soruyorum çoğu 19. yy. ikinci yansı çalışıyor. Şimdi ben olsam daha erken dönemi seçerim. Hepimiz biliyoruz ki arşiv belgelerinin ilk dönemlere ait olanları tasnif edilmiş. Daha rahat çalışabilirsin. Ben şahsen korkarım, 19. yüzyıla ait bir şey yazdığında; acaba yarın benim yazdıklarımın tam tersi belgeler çıkacak mı diye. Ama bu gençler 19. yüzyıl çalışıyorlar. Bir de otuz sene sonra anladığım bir şey var ki bu defterler ilginçtir, mesela benim yayınladığım Limni 25 Tapu Tahrir var, çok ilginç bir defter. Ama o bir yap-bozun bir parçasıdır, o kadar. Sonraki parçaları yoksa bu da hiçbir şey anlatmaz. Bu yüzden ben mikro çalışmalardan sonra bu kez makro, yani 15. yüzyılda Rumeli'deki bütün timar sistemini çalışıyorum. İlgilendiğim konulardan biri de şu; genellikle diyoruz ki bu Osmanlılarda timar sisteminde genel olarak tevarüs yoktur (babadan oğula geçme) halbuki bu 15. yüzyıl timarlarının çoğu tahvil üzere verildi. *an-tahvil-i pedereş, an-tahvil-i biradereş*, yani akrabadan intikal çok var. Öyle kayıtlar görüyoruz ki "*Filan timar Yusuf'un idi. İki oğlu var biri altı, biri sekiz yaşında onlar büyüyünceye kadar filan kişiye verildi*" yani anlıyorsun ki onlar büyüyünce babalarının yerine geçecekler. Kendi icat ettiğim bir sistemle elli defter taradım. Bu projede bir şey fark ettim Osmanlıların Rumeli'deki idari sistemi 15. yüzyılda tamamen kaleler üzerine kurulmuş. Bu defterlerde o kadar çok kale timarları var ki, Evliya Çelebi'de de bunu görüyoruz kaleden kaleye geziyor. Osmanlılar 15. yüzyılda bir yeri fethettiklerinde bir kaleyi seçiyorlar kalenin garnizonu başında bir dizdar var kethüdası var çoğu zaman bir kadı var ve garnizondaki askerler için kale imamı da var. Kadılar imamlar 15. yüzyılda balkanlarda hep timar sahipleri, idari nosyonları var. İmamların % 90ında fakih titri var. yani bunlar herhangi biri değil. 16. yüzyılda görüyoruz ki kadıların bu fakih titri kalkıyor ama kadıların naipleri oluyor. O zaman belki ilk dönemde fakih olan imamların idari görevleri var. Bunu herhangi bir defterden anlamazsın ama elli tane defter yan yana konulduğunda aynı tablo çıkıyorsa bu demektir ki idari bir sistem var.

On beşinci yüzyılda bir terim var *gulâm-ı mir*. Bu adam timar sahibi ama kimse ne olduğunu bilmiyor. Halil İnalçık elli sene evvel bunlara genellikle "*Bey kulu*" dedi. Oradaki büyük ailelerin Mihaloğulları, Evrenosoğullarının filan. Daha yakında Kültür Bakanlığı'nın yayınladığı mühim bir eserde diyor ki *Ya Bey kulu, ya da Padişah kulları*. Ben

eminim ki bunlar padişah kulları, çünkü gulâm-ı mirin yani sıra zaten bey kulları vardır. Aynı defterde görüyoruz ki, meselâ *timar-ı İshak Gulâm-ı mir* tam altındaki *timar-ı İbrahim İshak Bey'in kuludur*. Bey kulu o.

Geçenlerde 1470'lerden bir defteri incelerken gördüm ki *gulâm-ı mir* kalkmış, onun yerine *gulâm-ı padişah* kullanılıyor. Tesadüfle olsa da hakikat ortaya çıkıyor. Ama bir tek o defterde gördüm, başka hiçbir yerde yok. Daha sonra zaten bütün bu timarları yeniçerilere veriyorlar ama, yeniçerilerden evvel kulları var.

Problem aslında şu: Osmanlılarda, herkes gibi, ilk yüz elli sene tarih yazımı diye bir şey yoktur. Bunlar tarihi yapıyorlardı. Muayyen bir devre geldiği zaman İstanbul'un fethinden sonra biraz dünya görüşleri değişiyor, o zaman yazmağa merak sarıyorlar, ancak 16. yüzyıl başlarında yazılanlar zaten iki yüz sene evveli anlatıyorlar. Evet, bizden çok daha yakın ama yine de iki yüz senelik boşluk var. İster istemez o günkü Osmanlılar ne okumuşsalar, o göz ile geçmişlerini yazıyorlardı. Biz de böyle yapıyoruz. Ben bugün yazdığım da maalesef bugünkü formasyonumdan yazıyorum. Bu tabiidir. Onun için bu arşiv belgeleri, bilhassa 15. yüzyılınkiler o kadar mühimdir ki. Çünkü onlar kroniklerden, vakanüvislerden çok daha erken bir kaynaktır. Vakanüvisler bir kere padişahlar için yazarlar. Padişah yazdığını beğenirse ona hediye verecek. Meselâ Turgut Özal bana çok baskı yaptı sen benim hayatımı yazacaksın diye. Hatta o projeye başladık. Bende hâlâ on beş saatlik bantları var, mülâkatlar yapıldı, sonra kesildi, kaldı proje. Ben sizin hayatınızı dikte ettirir gibi yazamam ama "Turgut Özal Heath Lowry'ye hayatını anlattı" şeklinde olabilir, dedim. Yani herkes anlayacak ki bu senin söylediklerin, benim değil. Öza: "Peki niye benim hayatımı yazmak istemiyorsun" diye sordu. O zaman cumhurbaşkanı idi. Beyefendi dedim: "Eğer sizin istediğiniz şekilde yazarsam Türkiye'deki arkadaşlarımın büyük çokluğunu kaybederim. Kendi irademle yazarsam belki bir tane çok kuvvetli düşmanım olur." Merhum Özal: "Anlıyorum ne demek istediğini" dedi. Çok enteresan bir adamdı, gülüştük. Merhum Turgut Özal'ın bu arşivin gelişmesindeki payı az değildir. Bunu hiçbir zaman unutmamak lâzım.

- *Türk dostu bir tarihçi olarak tanınıyorsunuz. Bu durum sizin tarafınızdan nasıl değerlendiriliyor. İçeride dışarıda eksileri artıları nelerdir?*

- Bir kere herhangi bir insanın nefret ettiği herhangi bir konuda yıllarını vermesi mümkün değil. Ne çalışırsan çalış, o konuya bir sempati duymam lâzım. Otuz beş sene beri Osmanlı tarihi okuyor diye beni Türk dostu olarak değerlendirmek gayet doğal. Bir dönemde, 1980'lerin başlarında ermeni terörizmi zamanlarında ben biraz o konuya girmeye çalıştım. Büyükelçi Morgenthau'nun anıları ile ilgili ufak bir kitabım var. Tabii öyle bir görüş ayrılığı var ki Türklerle Ermeniler arasında, eğer herhangi biri ne yazarsa yazsın sizi ya o tarafta ya da bu tarafta görecektir. Ben gerçekten hiçbir zaman kendimi öyle hissetmedim. Açık net

bir şey söyleyeyim ,biliyorsunuz hikâyeyi. Ben doktora tezimi 1973-1980 yılları arası Boğaziçi Üniversitesinde hocalık yaparken yazdım. O zaman Türkiye'de doçent olmayı düşündüğüm için Türkçe yazdım. 1980'de Amerika'ya giderken çıkmamıştı kitabım ve çıktığı zaman toplamışlar. Örfi idare vardı. Anladım ki dahili bir şikâyet, ihbar üzerine oldu. Gerçi hiçbir zaman yasaklamadılar. Ama biri demiş ki üniversite rektörüne, bizden izin alıncaya kadar bunu çıkartma. Tabii ki toplatılmadan önce kitap sağa sola gitmiş, korsan yayınları çıkmaya başlamış. Herkes o dönemde zannetti ki bu adam solcu, onun için bu kitabı toplamışlar. Öyle bir durum yoktur. Amerika'da Türk-Ermeni işleriyle ilgilendiğim için Türk dostu olarak damgalanıyorum. Bu taraf da benim o zamanki yegâne kitabımı satışa çıkarmıyorlar. Bu bana biraz ağır geliyor. Bana sorarsanız kitapta zararlı hiçbir şey yoktu.

- *Kitabınızın kapağında kilise resmi vardı.*

- İşte problem o.

- *Muhteva değil de kapak sakıncalı.*

- Zaten ben sonraları raporu yazan arkadaşları buldum. Biliyorsun dediler, herkes kitap okumaz ama kapaktan herkes etkilenir. Adı *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1581*. Kapakta da Trabzon'da Yeni Cuma Camii adıyla camiye çevrilen Ayios Evgenios isimli bir Bizans kilisesinin Sultan II. Abdülhamid albümlerinden güzel bir fotoğrafı vardı. Rapor yazanlardan biri bayılmış kitaba. -Tezin doğru ama, kapakta yanlış anlaşılacak malzeme var, isim de her tarafa çekilebilir. O yüzden isim de kapak da değişsin- dediler. -Olamaz- dedim, çünkü kitap çıkmış, her ne kadar toplamaya çalışmışsan da sağda solda var, korsan yayını var, bibliyografyalara geçmiş. Şimdi aynı kitaba başka isim olur mu? O yüzden kaldı, birkaç sene hiçbir şey yapmadım.

Amerika'da 2003 Nisan ayında çıkan son yazdığım kitabımı da haberim olmadan Atina'da bir üniversite yayınevi satın almış ve kitabın altı ay sonra Yunanca'sı çıkmış. Enteresan tarafı şu, on sene evveline kadar Yunanca'da Osmanlı tarihi ile ilgili ne Türklerin ne de yabancıların yazdıklarına hiç merakları yoktu. Bu kitabın serisinde benimkinden evvel Hallı İnalçık, İber Ortaylı, Selim Deringil ve diğer Türklere ait altı-yedi kitap çıkmış. Demek ki dünya değişiyor. Arşive gelen genç yunanlı araştırmacıları görüyorum. Meselâ bu Kolovos o kadar iyi okuyor ki ben hayran kaldım. Anladılar ki son beş yüz yılın Yunanistan tarihi diye bir şey varsa o da Osmanlı tarihinin içindedir. Araplar da öyle, bütün Bulgarlar, Romenler falan yavaş yavaş fark ediyorlar. Bütün bu genç neslin, ister Yunanlı, ister Arap, isterse Bulgar olsun, Osmanlıya karşı bambaşka bir bakışı var.

- *Sizin başta belirttiğiniz gibi arşivlerin araştırmaya açılması hızlandıkça rağbet çoğalıyor galiba.*

- Bunu Amerika'da görüyorum, her yerde görüyorum. Bazı kütüphaneciler zannediyorlar ki onların vazifesi kitap okumak isteyenleri kitap okumaktan uzak tutmak. Ben buna kütüphaneci zihniyeti diyorum. Onlar gerçekten kitapları korumakla meşgul oluyorlar ama, bir kitap okunmadık-tan sonra hiçbir değeri yoktur. Arşiv de aynıdır.

- *Sizin son kitabınıza gelmek istiyorum. "Seyyahların gözüyle Bursa". Bu kitapta kütüphaneci bir tavır öne çıkıyor. Ben, bir yıl süreyle Boğaziçi Üniversitesi Kütüphane müdürlüğü yaptığınızı öğrendim.*

- Doğru, unuttum ama, doğru. Emrivaki yaptılar. Halbuki o senelerde, yetmiş dokuz senesinde yabancılarla bir Türk üniversitesinde idarî görev vermek mümkün değildi. Boğaziçi Üniversitesi'nin yeni seçilen rektörüne, senato toplantısında büyük bir problemimiz var demişler. O zaman 1978-79 yılları. Büyük problemler var, para yok meselâ. Nedir problemler,

demiş rektör: Kütüphaneye kitap alamıyoruz, idareci yok, ne yapacaksınız? diye cevaplamışlar. Rektör: Ben bu meseleyi çözdüm, Heath Lowry'ye rica ettim, o kabul etti, demiş. O zaman dekanımız olan Erdal İnönü Bey: Lowry ile beraberdik bu sabah, bana bahsetmedi, demiş. Bölüm başkanımız rahmetli Abdullah Kuran da: Bana hiçbir şey söylemedi, demiş. Bu cevapların ardından, sonradan öğrendiğime göre, rektör onlara: -Bana yalancı mı diyorsunuz?- şeklinde çıkmış. Ben tatilden geldim, zarflar posta kutusundan sarkıyordu. Bana uyan üstüne uyan zarfları gönderilmiş; görevinize niye başlamıyorsunuz diye. Ben rektöre gittim: Beni sıkıştırdılar, dedi Onun üzerine zorla bir sene kütüphane müdürlüğünü yaptım.

Aslında bu kitabın amacı şu: Arşivler açılıncaya kadar ister istemez Osmanlı tarihi ile ilgilenenler başka kaynakları kullanıyordu, yani ister kronikler, ister seyahatnameler olsun. Çünkü arşiv diye bir şey yoktu ortada. Aslında bu Stanford Shaw ile başlayan bir hâdisedir; arşivler açıldı diye hepimiz arşivlere koştuk. Bilhassa benim kuşağım ve biraz daha büyük olanlar. Şimdilerde de bana öyle geliyor ki, bunu kendi yazdıklarım için söylüyorum, eserlerimizde biraz fazla arşive bağlı kalıyoruz. Meselâ Trabzon'u yazarken ben bu seyahatnamelere pek dikkat etmedim. Biraz Evliya Çelebi kullandım, bir de Mehmet Âşık'ın *Menâzirü'l-avâ-linî*'ni. Mehmet Âşık Trabzonlu ve bir cami imamıdır. Evliya Çelebi'den yüz sene evvel yazmıştır. Çelebi de Trabzon'u olduğu gibi ondan kopya etmiş.

Bursa'yı zaten çok sevdim, ne kadar mühim bir yer olduğunu biliyorum. Fakat Bursa'da ilk döneme ait kaynak yok, biliyorsun. On üçüncü yüzyıldan ne kalmışsa Timur'un

oğlu şehrin yarısını yıktı yaktı, on iki sene sonra Karamanoğlu gelip kalan yarısını yıktı. Bursa tahrirleri tam olmadığı için, acaba dedim, -Bursa'ya yerli yabancı birçok seyyahların gittiği vakidir.- oradan bir şey çıkarabilir miyiz? Projeye oradan başladım, sonra fark ettim ki epeyce metrükât mevcut. Ben bütün seyahat edebiyatını taradım, yüz seksen tane buldum, daha sonra pes dedim. Çünkü daha çıkacağı- nı tahmin ediyorum. Bu edebiyatı Osmanlı tarihinin bir kaynağı olarak nasıl kullanabiliriz, diye düşündüm? Onun için bir iki kısımda tahrir defterlerindeki bilgilerle mukayese etmeğe çalıştım. Demiyorum ki bu tür edebiyat çok mühim bir kaynaktır. Ancak bazı şeyleri o kadar iyi aydınlatıyor ki başka hiçbir yerde yoktur. Meselâ bu kitabın beşinci bölümünde yer alan "Ronald'ın kılıcı" bahsini sadece bu seyahatnamelerden çıkartabiliriz, resmî evrak ve defterlerde yoktur. Belki günün birinde bir vakıf kaydından çıkacak ama, bu güne kadar rastlamadım.

Aslında bu tür edebiyat biraz tehlikelidir. O gün için kimsenin -Londra'dan kalkıp Bursa'ya gideceğim- diyeceğini sanmıyorum. Normal seyyahların yolculuk ettiği yerleri görmek için ya İstanbul'u, yahut da İstanbul ile birlikte Kudüs'ü hedeflediler. İstanbul'a gelince kulaktan duymuşlar ki buradan bir günlük mesafede Osmanlıların ilk başkenti olan, güzel kaplıcaları bulunan bir şehir var. İstanbul'a gelmeden diğer seyyahların yazdıklarını da okumuşlar, kendileri de bir şeyler yazmışlar. Bu yüzden onları kullanmak çok tehlikeli olabilir. Bilemiyorsun; gerçekten gezip gördüklerini mi yazdılar, yoksa kendilerinden öncekilerin bilemediğimiz bazı eserlerden mi aktardılar. Bursa ünlü bir şehir değil, gidenler iki üç günlüğüne gidiyor. Kitapta gördüğünüz gibi bazen de ilginç şeyler çıkabiliyor. Seyyah veba salgınından, deprem veya yangınlardan haber verebiliyor. İşte asıl amacım, bir ek kaynak olarak bu seyahatnamelerin ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamak.

- *Son kitabınızı ithaf ettiğiniz anne-babanızın ardından, bir Müslüman'a edilen dualar gibi hayır dua etmenizin arka planını öğrenebilir miyiz?*

- Sen bu konuda eşimle görüş birliği içindesin. Aslında ben öyle ithaf yazısı yazmadım, yayıncım Muhittin Eren yazdı. Eşim bu tabirin Müslümanlar için kullanıldığından bahsedince Muhittin Beyle tartıştım. Beni ikna için başka kitaplardan misaller gösterdi, ikna olup kabul ettim.

- *Şu andaki göreviniz ve yerini öğrenerek sohbetimize son vermek istiyorum.*

- 1993'de Princeton Üniversitesi'ne geçtim ve hâlâ oradayım. Hiçbir idarî görevim yoktur ve istemiyorum da. Benim için artık kitap yazma zamanı.

- *Umarız bu temenninizi gerçekleştirir ve eserlerinizi ilim alemine sunmaya devam edersiniz. Bu sohbeti gerçekleştirmemize imkân sağladığınız için Tüm Arşivciler Derneği adına size çok teşekkür ediyorum.*